

1.

Egy „új” városfejlődési út ígérete

Viktória Szirmai

Az előzmények

A „*Csinált városok*” című könyvem 1988-ban jelent meg a Magvető Könyvkiadó gondozásában, a Gyorsuló idő sorozat keretében. A monográfiát egy 1978-as dunaújvárosi szociológiai vizsgálat (*Szirmai–Zelenay, 1983*), illetve a kandidátusi értekezésemben kidolgozott új város-problematika, a nyugat- és a kelet-európai új városfejlesztésekkel kapcsolatos kutatási eredmények alapozták meg (*Szirmai, 1984*). A monográfiából kiderül, hogy a nyugat-európai új városfejlesztések a második világháborút követően bontakoztak ki kormányzati döntések alapján, alapvetően állami forrásokból, a területi folyamatok szabályozására, a társadalmi élet alakítására, a térbeli társadalmi érdekellentmondások kezelésére is.

A modern városépítészeti ideológiák jegyében létrejött új települések nemcsak a nyugat-európai országokban, hanem a kelet- és közép-európai országokban is elterjedtek, jóllehet eltérő okok és sajátosságok közepette. A szocialista típusú új városok az 1950-es évektől jelentek meg a kelet- és a közép-európai városhálózatban az extenzív iparfejlesztéssel összefüggésben, erőteljes ideológiai szerepkörök szerint. Az új városok szakítottak a korábbi történeti korszakok építészeti hagyományaival és a modern városépítészet rendező elvei alapján, a „lakni”, a „dolgozni”, a „pihenni” és a „közlekedni” térfunkciók szerinti tagolódásban, a szocialista-realista építészet egyeduralmával kerültek kialakításra. Magyarországon tizenegy település sorolható ide, mégpedig Ajka, Dunaújváros, Ózd, Kazincbarcika, Komló, Tatabánya, Tiszaújváros, Százhalombatta, Oroszlány, Paks és Várpalota.

A szóban forgó dunaújvárosi vizsgálat idején, tehát az 1970-es évek végén, de még az 1980-as években sem sokan foglalkoztak az

új városi jelenségekkel, sem közpolitikai, sem pedig tudományos értelemben. Jóllehet voltak komoly előzmények, kiinduló pontok, megalapozott szociográfiák, várostörténeti munkák (például *Mód–Kozák, 1974, Miskolczi, 1975, 1980*). A 2000-es években is megjelentek fontos új eredmények, köztük doktori értekezések is (*Germuska, 2004, Darázs, 2011*). De az olyan átfogó, elméletileg és empirikusan is megalapozott, releváns elemzések, amelyek a szocialista új ipari városokra jellemző főbb trendeket európai kontextusban is leírták volna, hiányoztak. A viszonylagos érdektelenség akkor nem volt véletlen. Az államszocializmus már érzékelhető válságjelei miatt az új városok egyre inkább veszítettek ideologikus varázsból, fokozatosan szertefoszlottak a kialakításuk idején megfogalmazott utópikus vágyálmok, az akkor hatalmon lévők által tudatosan hirdetett manipulatív remények, hogy itt élni jobb, mint más városokban, mert itt az élet közösségibb, boldogabb, hiszen van munka, van lakás, bölcsőde, óvoda, iskola, egészségügyi szolgáltatás. Noha az utóbbi tényezőkből alapvetően sok minden biztosítva volt, különösképpen az akkori időszakban fejlesztési hátrányokkal küzdő más településeken, hasonló méretű kisvárosokban, falvakban meglévő szolgáltatásokhoz képest, de különbség volt a meghirdetett elvek, az ígéretek és a vágyak között is.

Az új városi népesség pedig egyre inkább érezte ezeket a különbségeket. A helyiek el is mondták az akkor ott kutatóknak, hogy a városi társadalmi élet egyenlőtlenségekkel teli, hogy számos társadalmi ellentmondás feszül a központi és a helyi politika szintjén egységesen kezelt helyi munkásosztály soraiban (*lásd például Mód–Kozák 1974-es munkáját*). Azt is elmondták, hogy a homogénnek tétélezett munkásosztály igencsak strukturált, mert a szakmunkások és a betanított, illetve segédmunkások viszonyai, bérei, jövedelmei, lakáskörülményei között nagyok a különbségek. Az is kiderült, hogy a szakképzett, főként férfiakhoz képest a nők szinte minden tekintetben hátrányos helyzetben vannak. (Ezért is neveztük ez idő tájt Dunaújvárost a „férfiak városának” [*Szirmai–Zelenay, 1983*]). A társadalmi kohézió is gyenge volt, az értelmiségi csoportok, köztük főként a humán szakképzettséggűek ki voltak rekesztve nemcsak a helyi hatalomból, hanem a helyi társadalmi közéletből is.

Az új városiak az is érzékelték, hogy a városoknak már a gazdasági ereje sem a régi. Ahogy az egész államszocialista gazdasági rendszer, úgy az új városi gazdaságok is egyre nagyobb mértékben

küzdöttek a külföldi eladósodottsággal, a keleti piacok fokozatos elvesztésével, a veszteséges termelés, a korszerűtlen termék- és árszerkezet miatti válság következményeivel, a rossz, drága, nem hatékony gazdasági szerkezeti gondokkal, a nagyvállalatok erodálódásával, műszaki, technikai problémáival. Az új városi vezetők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy hosszú évtizedek fejlesztési előnyei ellenére nem képesek városukat sem tovább működtetni, sem megújítani. A gazdasági megújuláshoz – vagy éppen annak a szinten maradásához –, de a városok működtetéséhez is szükséges források egyre növekvő hiányával kellett szembenézniük. Az államilag irányított redisztributív elosztási rendszer 1970-es évekbeli átalakulása miatt fokozatosan elvesztették addig előnyös pozíciójukat.

Közismert, hogy az államszocializmus ötvenes éveiben a területi irányítás, a tervezés és fejlesztés kizárólagos szerve a központi hatalom volt, a tervezési-fejlesztési mechanizmusok jellegzetességei, a tervezési döntések az állami intézmények belső alkufolyamataiban a lakóktól, a társadalmilag érdekelt rétegektől, a nyilvánosságtól függetlenül alakultak ki. (Ennek kiváló leírását adják: *Ekler–Hegedűs–Tosics, 1980.*) Az államszocialista politikai, hatalmi struktúra, a centralizált társadalomirányítás felszámolta az 1867-ben létrejött osztrák–magyar kiegyezést követően lassan kibontakozó autonóm, nemzeti, illetve helyi tervezés lehetőségét. Az önkormányzatokat (az akkori tanácsokat) megfosztotta a tervezés mind jogi, mind pénzügyi feltételeitől. A helyi hatalom nem tudott sem beleszólni, sem pedig érdemben dönteni a tervezési folyamatokkal kapcsolatos ügyekben: a lakók lakással és lakóhellyel kapcsolatos igényeit képtelen volt képviselni. A központi hatalom a települések mindegyikétől elvonta a településfejlesztésre fordítható pénzeket, amit a központosítás után saját érdekei, preferált szempontjai, az 1960-as évektől a kulisszák mögötti informális tervalku érdekeltségei szerint újra elosztott. A különböző települések teljesen függő helyzetben voltak, noha a függés mértéke különböző volt, ahogy a kapott előnyök is.

Az 1960-as években előkészített és 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus jelentős változásokat hozott, ugyanis a reform eredményeként csökkent a központi tervezés szerepe, a vállalatok önállósága pedig növekedett, és liberalizálódtak egyes termékárak is. A téma szempontjából kiemelkedően lényeges volt egy 1971-ben megjelent kormányhatározat, amely kimondta, hogy a gazdaságfejlesztés súlypontjai a kedvező adottságú és erőteljesen fejlődő te-

lepülések, a nagy- és középvarosok legyenek (*Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, 1971*). Ennek érdekében a korszerű technikai színvonalú és magas szakképzettséget igénylő iparágak üzemait a centrumokba kellett telepíteni. A némi decentralizációt hozó gazdaságfejlesztési elképzelések eredményeként a nagyobb városok, illetve a megyeközpontok gazdaságilag megerősödtek, egyben politikai alkupozícióba is kerültek, s a központi hatalomtól nagyobb fejlesztési pénzüsszegeket és tervezési lehetőségeket vívtak ki maguknak. Ennek eredményeként a nagyobb városok, megyeközpontok önálló redisztributív központokká váltak, maguk döntöttek az infrastrukturális, lakásfejlesztési források területi elhelyezéséről és annak felhasználásáról is. Az új városok társadalmi, gazdasági pozícióit mindez nagymértékben átszabta. A centralizált tervezés átalakuló viszonyai eredményeképpen a korábban az új iparvárosokhoz (illetve a fővároshoz) allokált fejlesztési források (köztük a lakásfejlesztésekre fordítható erőforrások is) egyre számottevőbb részt az öt nagyvároshoz, vagyis Debrecenhez, Győrhez, Miskolc-hoz, Szegedhez és Pécshez csoportosították.

A hátrányos helyzet kompenzálására az új városok vezetői többféle eszközt is igénybe vettek. Voltak olyan városvezetők (például Dunaújvárosban, Százhalombattán), akik a tudományos elemzésekben rejlő lehetőségekhez nyúltak, különböző városkutatásokat rendeltek meg, talán azért is, mert meg akarták tudni, mi az igazság, mi jellemző a helyi társadalmi életre, és főként, hogy mit lehet tenni a megoldás, a rendszer konszolidációja érdekében. Az 1978-as dunaújvárosi kutatás például ennek eredményeként jött létre. Mások sajátos, a hivatalos politikai rendszeren kívül szerveződő informális érdekvégyesítési formákban rejlő lehetőségekkel éltek. Ezekben az esetekben a helyi politikai elit olyan helyi társadalmi koalíciókat szervezett, amelyek valóságosan meglévő lakossági elégedetlenségekre épültek. A társadalmi koalíciók célja az volt, hogy a helyi konfliktusok kirobbantásának a fenyegetésével különböző központi forrásokat szerezzenek meg, amelyek segítségével lehetővé vált a város gazdaságának, vagy egyik vállalatának további működtetése. Erre volt példa az ajkai helyi társadalmi, környezetvédelmi konfliktus, ahol az 1984-ben létrejött helyi koalíció a természeti környezeti problémák egészségkárosító hatásaira, potenciálisan szerveződő helyi társadalmi, környezeti mozgalmak veszélyeire hivatkozva újabb és újabb pénzforrásokat harcolt ki a már komoly válságban lévő központi politikai hatalmi rendszertől, annak gaz-

dasági képviselőjétől.¹ Ennek a helyi társadalmi koalíciónak a célja az volt, hogy a központi források segítségével megmentsék a város és lakói számára egyaránt létfontosságú hőerőmű működését, amely ugyan a környezeti károk sokaságát okozta, a lakosság egészségét veszélyeztette, de az érintettek számára (mint később kiderült, csupán egy rövid ideig) továbbra is biztosította a munka lehetőségét, a munkahelyeket (*Szirmai, 1999*).

Ezeknek a helyi koalícióknak a jelentőségéhez kétség sem férhet, hiszen a helyi szinten kialakult relatív autonómiák mutatták az egyik legnagyobb különbséget az akkori közép- és a kelet-európai társadalmak között. Pickvance szerint például a volt Szovjetunióban az erős állami jelenlét miatt soha nem jöhetett volna létre az ajkai esethez hasonló lakossági konfliktus, mert a mindent átfogó centralizáció miatt nem voltak sem helyi vállalati, sem helyi politikai érdekek, nem volt esély a lakosság támogatásával helyi koalíció szervezésére sem (*Pickvance, 1992*). Az új városok kedvezőtlen helyzetén azonban ezek az eszközök már nem tudtak segíteni, a bukás lehetősége kódolva volt.

A rendszerváltás előestéjén, de az 1990-es évek első felében is úgy látszott, hogy a piaci társadalmi viszonyokra való átállás az új városokban nehezkesebb lesz, mint a hagyományos módon fejlődött városokban. Mindenekelőtt azért, mert az államszocializmusra jellemző redisztributív városirányítási modell sajátosságai az új városokban nemcsak erőteljesebben, illetve tisztábban érvényesültek, mint más településeken, hanem egyes sajátosságok, így az állami jelenlét, a központi pénzügyi függések rendjei a piaci társadalom kiépülése során is fennmaradnak, továbbra is befolyásolták a városok gazdasági, társadalmi viszonyait. Erre a magyarázatot egyes állami nagyvállalati, és munkavállalói érdekeltségek egybeesése adta. Az 1990-es éveket elemző korabeli irodalmak szerint az állam számára az energetikai, a vegyipari vagy éppen az acélipari ágazatok stratégiai jelentőségűek voltak, ezért nem volt cél azok privatizálása, illetve a lassú privatizáció tűnt a jó megoldásnak. Az új városok nehézipari, monofunkcionális gazdasági szerkezete merevnek bizonyult, a nagyvállalati jelenlét és érdekek késleltették a diverzifikált gazdasági struktúra kialakulását, a pia-

¹ A helyi konfliktus fő szereplői az Ajkai Hőerőmű és annak felső gazdaságirányítási szerve, a Magyar Villamos Művek Tröszt voltak.

ci viszonyokra jellemző, magántőkére alapozott vállalkozói gazdaságok fejlődését, az ipari funkciók mellett a szolgáltató szektor erősödését. A lassú átalakulás mellett szólt az elmaradottnak tűnő polgári fejlődés is, a hiányzó civil társadalmi, történeti tradíciók, a kevésszámú, és főként gyenge lokális társadalmi szervezetek, az, hogy a meglévőket inkább felülről (a különböző állami intézmények, társadalmi szervezetek vagy éppen nagyvállalatok) hozták létre. Komoly problémát jelentett az is, hogy az új városi térségekben a nehézipari gazdasági struktúra miatt számos természeti, környezeti probléma is kialakult, amelyek miatt már az 1980-as években is számos környezetvédelmi-társadalmi konfliktus robbant ki. A gazdasági és társadalmi, valamint a természeti környezeti nehézségek kumulatív felhalmozódásai alapján további társadalmi feszültségek voltak prognosztizálhatók.

Mit mutattak az 1990-es évek kutatásai?

Az 1990-es évek első felének a kutatásai az előrejelzésekhez képest differenciáltabb válaszokat adtak, a szakmai pesszimizmus nem mindig igazolódott be, az új városok beharangozott bukása nem minden esetben következett be. Ennek bizonyítékát egy nemzetközi új város kutatás eredményei adták. 1993-ban francia, angol, lengyel és magyar kutatók elhatározták, hogy „Európai új városok a XX. század végén” címmel nemzetközi összehasonlító vizsgálatot indítanak a nyugat- és kelet-európai új városok társadalmi, tervezési és ökológiai problémáinak elemzésére, ennek alapján átfogó mérleg készítésére. Az átfogó értékelésben a korábbi évtizedek új város fejlesztési stratégiáin keresztül megvalósuló állami (a nyugati terepen állami és piaci) beavatkozások elemzésére, a konfliktusok és az eredmények összegzésére, a helyi tervezés hatásmechanizmusainak a feltárására törekedtek; továbbá a különböző társadalmi szereplők (így az önkormányzatok, a gazdasági aktorok, a civil társadalmi szervezetek, valamint a lakossági csoportok) városfejlesztési lehetőségeinek és korlátainak a vizsgálatára is. Mindezt azért, hogy egy összehangoltabb, az állami és a helyi tervezésre és fejlesztésre támaszkodó, a városfejlődési folyamatokba beavatkozni képes modellt alapozzanak meg. A vizsgált országok mindegyikében sor került új, és kontrolltelepülésként régi városok összehasonlítására is (Szirmai, 1996a, Haumont et al., 1999).

A nemzetközi vizsgálat alapvetően a nyugat-európai új városok sikereire mutatott rá: az angol és a francia városok esetében főként a területfejlesztési sikerek derültek ki. A kutatás szerint a városterjeszkedés spontán folyamatait jól szabályozó eszközről van szó. A tények azt mutatták, hogy a régi városokban tapasztaltakhoz képest az új településeken kiegyenlítettebbek, konfliktusmentesebbek a társadalmi viszonyok. A pozitív eredmények alapján az is nyilvánvalóvá vált, hogy az 1960-as, 1970-es évekbeli nyugat-európai új városi „bukások” mögött sokkal inkább politikai-hatalmi érdekérvényesítési mechanizmusok, mintsem városfejlődési folyamatok és azok kedvezőtlen következményei találhatók meg. Nevezetesen az állami és a helyi területfejlesztés megváltozott viszonya, a jóléti állam gyengülése, a helyi közösségek megerősödése húzódott meg. A civil támogatottság alapján is megerősödött helyi közösségek, az önkormányzatok, de maguk a helyi civil mozgalmak is a korábbiakhoz képest erőteljesebb mértékben akartak beleszólni a tervezési folyamatok alakulásába, ezért vissza akarták szorítani az állami jelenlétet, ami a gazdaságilag meggyengült államnak sem volt ellenére. A magyar esetben is megtalálni ezt a szempontot, hiszen az 1960-as, 1970-es évek új városi válságai, a szocialista új város fejlesztési modell bukását megfogalmazó nézetek mögött (ahogy azt már korábban is láttuk) a központi és megyei hatalmak átalakult kapcsolatrendszeri, átstrukturálódott erőpozíciói, az új városok politikai pozícióvesztése is ott található.

A nemzetközi kutatás magyar esettanulmánya két új várost, Dunaújvárost és Ajkát vizsgálta, azokat két régi város viszonyai-val hasonlította össze (Dunaújvárost Bajával,² Ajkát pedig Pápával). Az eredményekből egyrészt az derült ki, hogy erősödtek a hagyományos és az új városok között a társadalmi, szerkezeti, és a területi elhelyezkedés sajátosságaira vonatkozó hasonlóságok. A régi városokban tapasztaltaknak megfelelően az új városokban is érzékelhetővé vált a szegregáció, a különböző társadalmi csoportok elkülönülése: a magasabb társadalmi státusúak a jobb, az alacsonyabb társadalmi státusúak pedig a kedvezőtlenebb ökológiai pozíciójú és adottságú városnegyedekben helyezkedtek

² Ez a korábbi választás indokolta, hogy a jelenlegi OTKA kutatásban Dunaújvárost ismét Baja városával vetettük egybe.

el. A társadalmi demográfiai összetétel is hasonlóná vált, az öregedés folyamata, a fizikai foglalkoztatottak arányának csökkenése a szóban forgó városokban egyaránt jellemző (*Szirmai, 1996a, Haumont et al., 1999*).

A magyar esettanulmány másik fontos tanulsága, hogy az új városi átalakulás regionális differenciáltságok szerint alakult: a nyugat-magyarországi új városok és térségeik általában sikerebben kezelték a kríziseiket, sikerebben álltak át a piaci társadalmi viszonyokra, mint a kelet-magyarországi régiók ipari városai, ahol a gazdasági szerkezetváltás nehezkesebben játszódott le. Ezek mögött a magyarországi területi átalakulásra jellemző nagy folyamatok találhatók meg: a nyugati térségek történeti, fejlettségbeli előnyei, a keleti térségek vonatkozó hátrányai, valamint az, hogy külföldi működőtőkét a nyugati (főként a nagyvárosi) térségek, az ott található kedvező infrastrukturális adottságok, a megfelelően képzett, egyben szabad munkaerő vonzották.

A sikeres átalakulási modell meghatározó tényezői

A kötetet megalapozó friss elemzéseink részben megerősítették a korábban feltártakat, az új városi átmenet konkrét sajátosságait a városok, illetve térségeik regionális helyzete mindenképpen befolyásolta, de nem kizárólagosan. A sikeres áttérés alapvető meghatározó tényezője az állami jelenlét valamilyen formája volt. Azok az új városok, várostérségek maradtak fenn sikeresen, ahol az állami szerepvállalás a rendszerváltás elején, illetve az 1990-es évek első felében³ továbbra is érvényesült, akár a privatizációs folyamat irányításában, a privatizációs eljárást megalapozó kormányrendeletek, szabályok kialakításában, akár a privatizált állami nagyvállalatok esetében tartósan magas állami tulajdonban maradó vagyon kikötésében, és egyéb technikai feltételek meghatározásában, a foglalkoztatottság szabályozásában.⁴

Már a rendszerváltás első időszakában nyilvánvalóvá vált, hogy az állami nagyvállalatok csak állami segítséggel tudnak a válságból ki-

³ Például Dunaújvárosban, a Dunafer Rt. esetében egészen 2002-ig jelen volt az állami tulajdon.

lábalni. Például a dunaújvárosi kohászati nagyüzem, a Dunaferr Rt., a kazincbarcikai vegyipari vállalat, a BorsodChem Rt. alapvetően az állami válságkezelő programok, az állami adósság elengedése, kedvező hitelek, valamint a struktúraváltás, a veszteséges termelés felszámolása, az új piacok felkutatása, a nemzetközi piacokon bekövetkezett kedvező fordulatok eredményeképpen jutottak túl a krízisen (Szirmai, 1995).

Magyarország északkeleti régiójában, Ózdon, a 15 000 embert foglalkoztató ózdi kohászati vállalat esetében az állam nem vállalta az újraindítás tetemes költségeit, s az azonnali privatizáció mellett döntött. A 100 százalékos állami tulajdonban lévő, mintegy 2200 főt foglalkoztató Ózdi Acélművek Kft.-re kiírt privatizációs pályázat azonban eredménytelenül zárult. Az Ózdi Kohászati Üzem esetében 1992-ben megszűnt az acélgyártás. Az állami tulajdonú, mintegy 5 ezer fős Diósgyőri Acélművek Rt.-nél (DAM Rt.) két lépcsőben 2200 fős létszámcsökkentést hajtottak végre. Az egyéb felszámolt vállalatokkal, bányákkal együtt 20 000 munkahely szűnt meg ebben a térségben.

Az állami jelenlét, a privatizációs szerződésekben is érvényesített állami kívánalmak hosszú ideig védelmet adtak nemcsak a kiválasztott nagy cégeknek, az ott dolgozó munkavállalói érdekeknek, hanem az önkormányzatoknak is. Hiszen az összes érintett számára világos volt, hogy a nagyvállalatok jelentős adóbevételt biztosítanak az érintett városoknak (Dunaújvárosban például a város adóbevételeinek 20-25 %-át a Dunaferr Rt. által befizetett helyi iparüzési adó biztosította). Az állami jelenlét az önkormányzatoknak azért is érdeke volt, mert a privatizációt várhatóan követő munkanélküliség szociális feszültségei, pénzügyi terhei az önkormányzatnak okozhatták a legtöbb problémát. A lakosság, az érintett cégek munkavállalói és családtagjai is az állami jelenlét fenntartásában, illetve az azal összefüggő munkahelyi biztonságban voltak érdekelték.

⁴ Lásd ezt összegezve a Magyar Köztársaság Kormánya, J/8582. számú jelentésében, például a DUNAFERR Rt.-re vonatkozó szempontokat. A DUNAFERR Rt. 2003. évben indított privatizációs tranzakciója során a vagyonkezelő a befektetővel szemben a következő elvárásokat fogalmazta meg: rendelkezzen a hosszú távú működést biztosító technológia működtetését, felújítását biztosító beruházások megvalósításához szükséges pénzügyi háttérrel és garanciákkal, vállaljon szerződéses kötelezettséget a munkavállalók foglalkoztatására, munkakörülményeik javítására, illetve vállaljon megfelelő pénzügyi kötelezettséget a foglalkoztatás kistérségi szintű megoldásának elősegítésére (J/8582. számú jelentés. 2009. p. 37.).

Az adott modellben a szociális feszültségek kirobbanásától sem kellett tartani. Ezek a feszültségek többnyire látens formában léteztek, de nem jelentek meg az utcákon. Bár a családok mindennapjaik akkor is érintették a munkahely elvesztésével kapcsolatos félelmek, ha a helyi üzemek bezárásának a lehetősége nem volt közvetlen veszély. Az emberek tudták, hogy elvileg hosszú ideig biztonságban vannak,⁵ hiszen többé-kevésbé mindenki hallott a privatizációs megállapodások őket érintő szempontjairól. Voltak városok, ahol az elbocsájtási félelem és az elbocsájtások végig kísérték az 1990-es éveket, mivel a nagyvállalatokat több lépcsőben privatizálták, illetve a különböző cégek különböző időközökben kerültek válságba és szüntették meg a tevékenységüket. (Például Tiszaújvárosban, a Tiszai Vegyi Kombinát Rt. esetében folyamatos privatizáció játszódott le, így több ízben is elbocsátottak embereket.)

Az ipari nagyvállalatok állami védelme, a privatizációs politikák mögött kormányzati és helyi hatalmi érdekeltségek rejtőznek. A korabeli szakirodalmak szerint az államnak katonai, stratégiai megfontolásokból potenciálisan is szüksége volt, szüksége lehetett a nehézipar-vidékekre (*Pomázi, 1992*), az energetikai iparágakra. A kormányzat politikai, választási érdekei miatt is támogatott egyes új városokat, ennek érdekében is lassította a magánosítást. (Például 1996-ban még 50000 ember dolgozott a magyar nagyipari vállalatoknál.) A lassú privatizációban a vállalati vezetés egyéni egzisztenciális és hatalmi érdekei is közrejátszottak, mivel informális befolyásuk így kiterjedt a városfejlesztési döntésekre, a várospolitikára is (*Török, 1994, p. 882*). Az 1990-es évek elején azért az is nyilvánvalónak tűnt, hogy az új városok nagyipari privatizációja keretében hatalmas állami vagyonok piacosítása, kvázi újraelosztása történik, ezért a privatizációs politikák átalakulása is várható volt.

Az is kiderült, hogy azoknak az új településeknek voltak jobbak az átalakulási esélyei, amelyek részben az ország nyugati térségeiben helyezkedtek el, de ahol egyszersmind a nemzetgazdaság számára gazdaságilag, stratégiaileg kiemelkedően fontos funkciókat betöltő nagyvállalatok helyezkedtek el. (Dunaújváros mellett Százhalombatta, illetve Paks sorolható fel, Kelet-Magyarországra

⁵ A várható időintervallumokról különböző hírek terjedtek, a privatizációt előkészítő anyagok általában a „hosszú ideig” szóval élnek, én nem találtam konkrét számot. A dunaújvárosiak 8, illetve a 10 év lehetőségéről is tudtak.

esetében pedig Tiszaújváros⁶.) A kedvező földrajzi helyzet, Budapest illetve Bécs közelsége, a jó közlekedési kapcsolatok, az előrelátó városi vezetés is lényeges tényezőknek bizonyultak (például Tatabánya esetében).

A nyugati térségi pozíció sem adott mindig biztosítékot, erre példa Várpalota, ahol a hagyományos ipari ágazatok, a bányászat és a nehézipar súlyos válságba került, de a térségi gazdasági szerkezetváltás a mai napig sem történt meg. A korábbi nagyipari vállalatok megszűntek, és a helyükre nem érkeztek új befektetők a környezeti károk miatt, de a közeli Székesfehérvár befektetőket (illetve a várpalotai munkaerőt) elszívó hatása miatt sem (*Várpalota Város Önkormányzatának 2011–2014. évekre szóló Gazdasági Programja, Várpalota IVS, 2008*).

Az állami beavatkozás társadalmi relevanciája

Társadalmi értelemben nem könnyű arra válaszolni, hogy az új városi válságok megoldásában mennyire voltak relevánsak az állami beavatkozások, illetve azok hiánya. A nehézséget az ózdi és a dunajvárosi példa összehasonlítása, a kétféle modellhez, beavatkozási formához kapcsolódó állami szerepvállalás, azok társadalmi következményeinek az értékelése adja.

Az ózdi példa azt mutatja, hogy társadalmi értelemben káros volt ez a sokterápiának sem nevezhető „megoldás”, amely az állam teljes kivonulását, a térség magára hagyását jelentette. A fő probléma azonban nem az állami támogatás megvonása volt, hanem sokkal inkább az, hogy az állam kivonulása nem párosult olyan kormányzati elképzeléssel, stratégiai koncepcióval, támogatási rendszerrel, amely a térség piaci társadalmi viszonyoknak megfelelő rendszerváltását segítette volna. (Itt most nem a korábbi évekre jellemző politikai indíttatású támogatási rendszerre kell gondolni, mert az a meglévő, gazdaságtalanul működő cégek fennmaradását és nem a piaci viszonyoknak megfelelő modernizációját helyezte előtérbe, a lehetséges társadalmi feszültségek kiborbanásának megakadályozása érdekében.)

⁶ Tiszaújváros 2012-ben a vásárlóereje alapján az ötödik leggazdagabb város volt, Paks pedig a negyedik helyet foglalta el, Telki, Csopak és Üröm után. GfK Vásárlóerő Magyarország, 2012. Borsod online, www.boon.hu

Az állam kivonulása, illetve a jövőre vonatkozó koncepciók hiánya pedig kezelhetetlen társadalmi feszültségek sokaságát hozta létre. A már korábban is jellemzővé vált komoly térségi munkanélküliség tovább súlyosbodott,⁷ emellett a társadalmi erózió is felgyorsult. A rendkívül nehéz életlehetőségek a meglévő városi értékek rombolásában is megnyilvánulnak (ennek extrém példái az illegális házbontások⁸), erősödött a bűnözés, a térségi szegregáció. A kilátástalan jövő felgyorsította a fiatalok elvándorlását. Mindez a választási magatartás változásaiban, a lakosság szélsőjobboldal felé fordulásában is megjelent.⁹

A „dunaújvárosi modell”-el kapcsolatban látszólag egyszerűbb a válasz, hiszen az eddigi évek értékelése alapján egyértelmű, hogy Dunaújváros szerencsésebb volt, mint Ózd. A Dunai Vasműt érin-

⁷ Az Ózdi kistérség területén 2010-ben a 15-74 éves népesség 49,9 ezer fő körül ingadozott. A gazdaságilag aktív népesség 25,4 ezer főt tett ki, mely az egy évvel korábbinál 3,8%-kal kisebb értéket mutatott. 2009-hez képest az aktivitási arány 52,9%-ról 50,9%-ra, a foglalkoztatási ráta 41,9%-ról 39,6%-ra változott. A foglalkoztatottak száma 20,9 ezerről 19,8 ezerre csökkent, míg a munkanélküliek száma 5493 főről 5642 főre, a munkanélküliségi ráta pedig 20,81%-ról 22,21%-ra növekedett. 2011 áprilisában 6085 fő volt a nyilvántartott állástalanok száma az Ózdi kistérségben (a mai járás területén 5098 fő).

www.ozd.hu/content/cont_4df9fb7ee68cd1.28765408/31_napirend_tajekoztato_munkaero_piaci_helyzeterol.pdf

⁸ Ezt például az alábbi online hír is bizonyítja: „Az illegális házbontás még az 1990-es évek közepén kezdődött Ózdon. Elsőként éppen a kiutalt lakások estek áldozatul: a rendszerváltás után a város két épülettömbbe – darabonként 96 félkomfortos lakással – szociális lakásra jogosultakat költöztetett, csakhogy az említett ingatlanokat a lakók 1994-re olyan mértékben amortizálták, hogy végül az önkormányzat a lerombolás mellett határozott. Az állapotokat jól jellemezte, hogy akkorra már csak legfeljebb kéttucatnyi család lakta a hatalmas épülettömböket. (Ők ezután a rokonokhoz költöztek, vagy szociálpolitikai támogatásból olcsó házakat vásároltak a városban.) Értékesebb ingatlanjaiból az 1990 utáni privatizáció során mintegy 800-at adott el az önkormányzat, de még így is 1500-nál több maradt a város kezelésében. 2001-ben készítették egy felmérést, amelyből kiderült: bő tíz év alatt 480 bérlakás tűnt el a város vagyonából. Ezeket – nincs jobb kifejezés rá – egyszerűen szétlopták, és napjainkig évente további 20-30 ingatlan jut erre a sorsra. Ma 750 felett lehet az „eltűnt lakások” száma. A várost ért kár ma már milliárdokban mérhető.

www.borsodhirei.hu/megyei/az-utolso-teglai-g-varosreszeket-loptak-el-az-illegalis-bontobrigadok-ozdon

⁹ Ez utóbbira franciaországi példákat is találni, ahol a regionális egyenlőtlenségek, köztük a városcentrumok és a városkörnyék közötti társadalmi szakadékok, a jobb és a baloldal közötti választási szakadékokban is megmutatkoznak. A hátrányos helyzetű periférikus városkörnyéki térségekben a szélsőjobboldali párt (le Front National (FN) előretörése 2007 és 2010 között egyértelmű volt, főként a 2008-as gazdasági világválság hatásaira erősödött elszegényedést követően (Rivière, 2011, Bussi-Colange, 2011).

tó 2003-as privatizációs döntés óta 10 év telt el, és ez alatt az idő alatt a vállalat (az ISD Dunafer Rt.) jól teljesített és a város is biztonságban volt. Védett volt a különböző olyan munkahelyi konfliktusoktól, sztrájkoktól, amelyek a többi új városban szinte folyamatosan jelen voltak.

Most azonban a helyzet kritikussá vált. 2012-ben a magyar acélgégyártás még megmaradt „fellegvára” súlyos helyzetbe került, a külföldi tulajdonosok nagyfokú leépítést határoztak el, amely egyelőre 800 munkavállalót (és azok családjait) érinti, de ha a leépítési folyamat folytatódik, akkor leállhat az acélgégyártás, ami várhatóan 3000 munkahelyet szüntet meg.¹⁰ A problémák mögött a 2008-as gazdasági világválság kedvezőtlen gazdasági hatásai, a cégcsoport nemzetközi versenyképességének a romlása, a cég bér- és szociális kötelezettségeinek a növekedése, de a külföldi tulajdonosok város iránt vállalt felelősségének hiánya (másképp fogalmazva a profit logikája) is megtalálható. Továbbá, hogy a 2003-ban kötött privatizációs megállapodás – részben a számos tulajdonosváltás miatt is – mára érvénytelenné vált.

A „dunaújvárosi modell”, amely az állam szerepvállalásán alapult, 10 év biztonsága után most veszélybe került, és nemcsak a cég, hanem a város és a lakossága is. A kialakult helyzet egyik oka, hogy az állami szerepvállalás befejeződött, másik oka az elhúzódó privatizációs politika, másképp fogalmazva a fokozatos átmenet (a késleltetett rendszerváltás) politikája. De legfőképpen, amit Ózd esetében is látni lehetett, az átmenetet segítő, tudatos beavatkozási koncepcióra alapozott állami politika hiánya.

¹⁰ „Elképzeltető, hogy a kedden bejelentett 800 fős Dunafer-leépítés csak egy folyamat nyitánya: ha az ukrán-orosz tulajdonos úgy dönt, hogy nem finanszírozza a dunaújvárosi gyár egy részének felújítását, lényegében megszűnhet a hazai acélgégyártás. Ennek következményei beláthatatlanok lennének, három ezer munkahely szűnne meg a Duna menti városban.”

http://hvg.hu/gazdasag/20120829_Megszunhet_a_hazai_acelgyartas

„Az igazi probléma valójában az, hogy a Lőrinci Meleghengermű 330 dolláros piaci ár helyett 440 dollárért kell megvegye az acél tonnáját az ukrán ISD-től, vagyis a tulajdonoshoz tartozó cégcsoporton belül drágábban jutnak nyersanyaghoz, mint a szabadpiacon. Emellett alacsonyabb áron is értékesítik a feldolgozott terméket: a tulajdonos lengyel vállalatánál például 200 dollárral magasabb áron tudják eladni az acélt. Ez a megkérdezett munkavállalók szerint lényegében azt jelenti, hogy a tulajdonos a Dunaferen keresztül vesz ki pénzt a csoportból, nem törődve azzal, hogy veszteséget okoz a számára.”

www.hvg.hu/gazdasag/20120829_Megszunhet_a_hazai_acelgyartas

A fokozatos átmenet társadalmi következményeit sem könnyű minősíteni, hiszen a 10 év nyugalma áll szemben az azonnali leépítéssel járó ózdi bukás feszültségével. Közben azt is látni kell, hogy egy valódi, tehát egy komoly kormányzati koncepcióra alapozott sokterápia-szerű átalakulás eredményeként talán már túljutottak volna a most várható fenyegető elbocsájtások, egy valóságos helyi gazdasági és társadalmi krízis problémáin. Bár a többi vergődő, az útját nem találó poszt-szocialista város nehézségeit látva azt kell mondani, hogy ennek az útnak is megvannak a veszélyei.

Az új városok jövője

A „Csinált városok” megjelenése óta 24 év telt el. Bárhogyan szeretném, de most sem tudok másképp fogalmazni, mint ahogy azt 1970-es évek végével, az 1980-as évekkel kapcsolatban állítottam: ma sem foglalkoznak érdemben a magyar új városi jelenségekkel, sem közpolitikai, sem pedig tudományos értelemben. Jóllehet az új városi fejlesztési célok, illetve fejlesztési stratégiák számos országban ismét időszerűek. Sok helyen tűnik fel újra az a városfejlesztési törekvés, amely a tervezés eszközeivel, köztük új települések kialakításával kívánja a területi társadalmi folyamatokat formálni. Például az angol új városi fejlesztési modell modern változatai jönnek létre Ázsiában, Kínában, Hong Kongban, ahol kiemelt tervezési eszköz az új városok építése, fejlesztése. Ezekben az esetekben a nagy metropoliszok területi társadalmi folyamatait, főként a nagy népsűrűségű területeken élő népesség elhelyezkedését, a perifériákon található, korábbi időszakokban épített, tehát az első generációs új városok továbbfejlesztése révén, azok jó közlekedési kapcsolatait, a megfelelő infrastruktúrája alapján akarják alakítani.¹¹ De Európában is (Franciaországban például egyértelműen) újraéled az új városi gondolat. Átértékelik a korábbi kritikákat, „valósággá vált utópiákként” emlegetik őket, témá-

¹¹ Például a Hong Kong szigetén épült 9 új városnak több fejlesztési szakasza is volt, az első új városokat az 1970-es évek elején, a második generációt az 1970-es évek végén, a harmadik generációt pedig az 1980-as, illetve az 1990-es években is fejlesztettek. Még mindig cél a népességszám növelése. Ma 3,5 millió ember él ezeken a településeken. A Szöuli metropolisz-térségben 1966 óta 5 új várost építettek, a további fejlesztés itt is cél.

www.gov.hk/en/about/about/hk/factsheets/docs/towns&urban_developments.pdf

ba vágó tudományos konferenciákat szerveznek.¹² Egyre több szakember fogadja el, hogy az új városfejlesztések hatékony központi, tervezési beavatkozási lehetőségek. Ezt az is mutatja, hogy az új városi környezet és életforma előnyeit bemutató újdonságszámbar menő könyvek is megjelennek (például Gaborit, 2010; Brevet, 2011).

A változások mögött a modern társadalmak új területi kihívása található meg: az, hogy befejeződött a gazdaság és a népesség decentralizált elhelyezkedésére alapuló urbanizációs ciklus, és koncentrált területi mechanizmusok szerveződése indult el. Enyedi György értelmezésében ezek a koncentrációs folyamatok az urbanizáció legújabb ciklusával, az ún. globális urbanizáció kibontakozásával magyarázhatók. Szerinte a globális urbanizáció a mai világ globális gazdasági folyamatát, a kapitalizmus világrendszerének teljes kibontakozását fejezi ki, amely ismételt népességrobbanással jár, és amely „nem a nagyvárosok újra növekedését, hanem térszerkezeti átformálódását hozta” (Enyedi, 2012. p. 70.). Emellett éles társadalmi egyenlőtlenségekkel és konfliktusokkal teli, szinte új típusú, erőteljesen polarizált nagyvárosi térségek kialakulását is eredményezte (Rhein, 2007; Préteceille, 2010).

A népességrobbanás modern jelenségeit, köztük a városi terjeszkedés mai trendjeit és mindezek kedvezőtlen társadalmi hatásait, a társadalmi polarizációt sem a nemzeti államok, sem pedig a helyi hatalmak nem tudják kezelni, szinte értetlenül tűrik a városok gazdaságára, a lakosság mindennapi életre gyakorolt negatív következményeket. Ezért több országban ismét előveszik az új városi gondolatot: új város-fejlesztési megoldásokkal kell a területi-társadalmi folyamatokba beavatkozni. Az indokokat a legfrissebb szakmai nézetek kínálják, az új települések alapvetően sikeresen megoldották a nagyvárosi népesség térbeli elhelyezkedését, a társadalmi szerkezeti egyenlőtlenségek enyhültek, hiszen a nagyvárosok környékén lévő új városokban többnyire a fiatal, képzett, jómódú középosztály él (ahogy ez majd Uzzoli és Baji tanulmányából is kiderül). A párizsi Île-de-France régióban található új városok, noha a városok szerinti differenciáltságokban, de alapvetően jellemző módon a felső-

¹² A konferenciákra példák: Colloque du 22 mai 2003, „Les villes nouvelles de l’Île-de-France, une utopie devenue réalité”, illetve Colloque : 20 ans de Transformations Economiques et Sociales au Val d’Europe, Val d’Europe – 18 et 19 décembre 2012.

és a középosztálybeli rétegek otthonai. (Kiemelten magas arányban vannak jelen például a „kirakat” jellegű francia új városban, Marne La-Vallée-ban.)

Az új városok a területi-társadalmi szegregációnak nem újdonsült terei, a magas státusú, fiatal családok jelenléte ezekben a városokban mindig is jellemző volt. Sőt, a francia kutatók véleménye szerint a Párizs környéki új városokban az utóbbi években erősödött is társadalmi szegregációjuk. (Baron ezt azzal is bizonyítja, hogy az új városokban az 1990 és 1995 között épült új lakásokban jelentősen nőtt a magas státusúak aránya, ld. *Herve–Baron, 2009.*) Mindez arra utal, hogy az új városok segítséget nyújtanak a középosztálybeliek egyes csoportjainak, hogy a számukra sokszor zavaró multikulturális belvárosi társadalmi környezetből a városkörnyéki elővárosokba meneküljenek, ahol egy újabb lehetőség is várja őket, az új városok kétségtelül innovatív „készségének” köszönhetően.

A szakirodalomból köztudott, hogy az új települések a területi-társadalmi folyamatok szabályozására jöttek létre, mai szóhasználatnál élve, az urban sprawl, vagyis a városi terjeszkedés megállítására. A városi terjeszkedés azonban megállíthatatlannak tűnik. Az előbb jelzett koncentrációs jelenségek ugyanis nem teszik félre a dekoncentrációt, a különböző nagy terekben népesség átrendeződés is zajlik. Ennek szabályozására jó eszköznek tűnnek az új városok. A francia esetben például mindenképpen, ugyanis a legújabb kutatások szerint az egyéni családi házakba vágó középosztálybeli franciák már nemcsak a nagyvárosi centrumok környékén elhelyezkedő hagyományosabb jellegű kisvárosias, vagy falusias településekre, vagy éppen az újonnan épített lakóparkokba költöztek, vagy ott építkeztek, hanem az új városok környékére is kiköltöznek. Az új városok vezetése ugyanis rájött arra, hogy ki kell, és ki is tudja használni a „l'étalement urbain” (a városi terjeszkedés francia kifejezéssel) folyamatait, amelynek eddig ők az ellenfelei voltak. Mert rájöttek arra, hogy ők maguk lehetnek a „motorjai” a városi terjeszkedésnek, az új városok környékére történő kiköltözés területeinek biztosításával, egyben szabályozásával, de a megfelelő közlekedési kapcsolatok kínálatával, a városi szolgáltató funkciók fenntartásával, sőt szélesítésével is (*Duheim et al., 2000. p. 71.*). Ezek az új városok tehát megtalálták a mai urbanizációs trendek közötti új funkciójukat, tudomásul vették a realitást, a társadalmi igényeket, és az új városok körül szerveződő kisebb agglomerációs csomópontok támogatásával, a városmag

hosszútávú fenntarthatóságát is elérték, miközben ismételten befolyásolják a népesség területi elhelyezkedését is.

Óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy nálunk miért nem éli reneszánszát az új városi gondolat? Hiszen az új globális urbanizációs kihívások Magyarországot is érintik. Talán nincs szükség az új városokban rejlő lehetőségek használatára? Ezt a kérdést azért is fel kell tenni, hogy megnézzük, milyen jövőt lehet előre jelezni a magyar poszt-szocialista új városok számára. Azonnal le kell szögezni, nyilvánvalóak az új város fejlesztésekkel összefüggő utópikus célok. Különösképpen a szocialista típusú új város fejlesztések céljai, hiszen még a rendszerváltás következményeit sikeresebben megelők sem voltak képesek az eredeti, főként ideologikus céljait, de gazdasági, társadalmi elképzeléseiket sem megvalósítani. A társadalmi életet nem tudták szabályozni, mert a társadalmi törvényszerűségek (köztük akár a társadalmi szegregáció is) mindig megtalálják a saját érvényesülésük útjait, főként akkor, ha hiányoznak azok a társadalmi szerkezeti beavatkozási eszközök, utak és módok, amelyek minden tervezési eszköznél fontosabbak a társadalom alakítása szempontjából. Az új városok kvázi bukása mögött – a már korábban jelzettekén túl – a tervezés normatív jellege, tehát az is meghúzódik, hogy a valóságtól elszakadt igényekre, többnyire egy szűk hatalmi elit érdekeire épült. A valóságos társadalmi és gazdasági megalapozottság nagyobb sikert kínált volna. Lehet, hogy ma is erre lenne szükség.

A globális urbanizációs folyamatok, a városi terjeszkedés jelenségei az országot is érintik (*Szirmai et al., 2011*). A gazdasági, társadalmi koncentráció dinamikája egyértelműen megmutatkozik a magyar településhálózatban is, ami főként a Közép-magyarországi régió, a budapesti térség esetében érzékelhető. A kötet esettanulmányai is bizonyítják, hogy a globális, illetve piaci átmenet kedvező hatásaiból kimaradó térségekből hogyan menekülnek el a fiatalok, a piacképes munkaerő. Az innen kimenekülők (véltőleg) a főváros környékére, inkább az agglomeráció külső peremére, vagy a többi nagyváros környékére (bár Miskolcra biztos nem, ott 1993-tól folyamatosan csökken a népesség), illetve a sikeresebb új városokba igyekeznek (például Százhalombattára, ahol az új városok között egyedül növekszik a népességszám), ott keresve megélhetési, letelepedési lehetőséget. A demográfiai változások, például az idősödés következményei mellett ezért is csökken radikálisan a vizsgált kelet-magyarországi új városi térségek

népessége. Akik pedig ott maradnak, azok egy számottevő része a szegények, a kitaszítottak, a társadalmi „felesleg”, az underclass tagjai, a reményt veszítettek.

Mindez a népességkoncentráció globális folyamatát generálja, de kelet-közép-európai metszetben. A fejlett európai országokban a nagyvárosi térségek dinamikus gazdasági fejlődése, a globális funkciók kiépülése, az ahhoz kapcsolódó képzett (ebből is adódóan magas jövedelmű) városi társadalmi struktúra adják a koncentráció feltételeit. Közrejátszanak azonban a nagytérségi egyenlőtlenségek is, mivel a kedvezőtlen gazdasági és hiányos életlehetőségekkel rendelkező térségek képzettebb társadalmi csoportjai ott is fejlettebb térségek felé vándorolnak. A magyar eset meghatározó tényezői részben ugyanazok, részben viszont mások. Ami ugyanaz, a regionális fejlettség szerinti hatások csoportja. A rendszerváltás során létrejött regionálisan differenciált területi fejlődés nyertesei, főként a fővárosi, illetve a nagyvárosi térségek gazdasági ereje, kapacitása szintén vonzzák az elmaradott területek piacképes munkaeréjét. Különbözőek viszont a térségi hátrányok következményei. Ezek ugyanis szintén generálják a legújabb területi koncentrációs folyamatokat. A fővárosi térség szinte szigetszerű fejlődése, a központi és a többi térség közötti súlyos gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek, ezek az utóbbi évekre jellemző elmélyülése, a piaci átmenet során leépült és megújulni nem, vagy csak igen lassan képes vidéki térségi gazdaságok, az ebből is adódó kedvezőtlen társadalmi szerkezeti átalakulás folyamatai szinte kilökik magukból azokat, akiknek van még esélyük valami jobb életre.

Mi lehet ebben a folyamatban az új városok szerepe? Új városok alakítására nyilván nincs szükség, ahogy a kötet tanulmányaiból is majd látni lehet, a meglévők is igen differenciáltan fejlődnek, többségük pedig csupán stagnál. Lehet, hogy túl merész, vagy naív a következő javaslat: a meglévő új városok fejlesztése, támogatása egyik eszköze lehetne a periférikus helyzetű, fejletlenebb térségről elköltöző népesség lakóhely változtatási törekvései befolyásolásának, a maitól eltérő területi elhelyezkedési irányok alakításának, s ezzel a budapesti térségben egy időben zajló koncentrációs és dekoncentrációs társadalmi feszültségek, az urban sprawl negatív hatásai enyhítésének is.

Ez persze a maitól eltérő településhálózat-fejlesztési koncepciót, új, egyben differenciált fejlesztési irányokat igényelne. Olyan állami beavatkozásokat is, ahol az állam, akár szabályozással,

akár új hitelkonstrukciókkal, illetve lakástámogatási megoldásokkal és persze gazdaságélénkítő beavatkozásokkal ösztönöznék, hogy az új, illetve régi ipari városi népesség vagy maradjon a mostani lakóhelyén, és ne kelljen útra kelnie, mert helyben is megélhetést talál, vagy pedig, ha költözni akar, mert nincs más választása, akkor a térségi új városok egyikét válassza.

Mindez ismét felveti a régi dilemmát: hová kell a közforrásokat helyezni? Oda, ahol nincs semmi, másképp fogalmazva, ahol kevés az esély, hogy a forrást hatékonyan képes a térség, a város felhasználni, mert nincsenek meg az alapjai, vagy inkább oda, ahol már van valami, és ahol esély van a hatékony, a térség egészét szolgálni képes fejlődés dinamizálására. Én az utóbbira szavazok, bár természetesen közttes megoldások is elképzelhetők.

A kötet fő kérdései

A Csinált városok a XXI. század elején című kötet¹³ ezért is vállalkozik arra, hogy feltárja a valamikor szocialista új városok mai folyamatait, köztük a lehetőségeit is. Erre azért van szükség, mert az eddig jelzett, különböző új városi kutatások óta sok idő telt el. Nem tudjuk, hogy az ezredforduló folyamatait, köztük a 2008-ban Magyarországot is sújtó globális gazdasági és pénzügyi (köztük acélipari) válság, milyen hatással van a poszt-szocialista új városokra, azok társadalmaira.

Vélhetően a világgazdasági problémák új helyzetet teremtettek, az országosan is növekvő munkanélküliség¹⁴ őket is sújtja. A rendszerváltás első periódusának válságát még jól kezelő – immár privatizált, többnyire külföldi tulajdonú – nagy cégek folyamatosan veszítik el megrendeléseiket, piacaikat, ezért az árbevételeik jelen-

¹³ „A Csinált városok a XXI. század elején” című könyvnek a megalapozó vizsgálatait, a könyv kiadását az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (rövidítve OTKA) kutatási támogatásának köszönhetjük. Az OTKA kutatás referenciaszáma: K 81547

¹⁴ 2008-ban az EU egészében 6,7%-os, míg az Euró-zónában 7,1%-os volt a munkanélküliségi ráta. Az adott évben Magyarország 7,6%-kal, a legmagasabb munkanélküliséggel rendelkező európai uniós tagállamok közé tartozott (www.bruxinfo.hu). 2008-ban például Dunaújvárosban 6% volt a munkanélküliségi ráta. 2011-ben Magyarországon 9,2%, míg Dunaújvárosban 7,7% volt a munkanélküliségi ráta.

tősen csökkennek. Számos új városi cégnél felgyorsultak a már korábban megkezdődött elbocsájtási hullámok, vagy növekedtek az elbocsájtások lehetőségei: a globális gazdaság helyi képviselői, a külföldi tulajdonosok már kevésbé megértőek, az állami védőhálók is megszűntek. A helyi társadalmi elégedetlenség növekszik. Mindez ismét felveti az eddig „szőnyeg alá söpört” társadalmi, gazdasági problémák éleződésének, következképpen a komoly mértékű társadalmi konfliktusok kirobbanásának a lehetőségeit.

A friss kutatások hiányában azt sem tudjuk, hogy hogyan próbálják megoldani a gazdasági és társadalmi nehézségeket. Vannak-e, és milyen megoldások léteznek a problémák kezelésére, vannak-e akár rövid-, akár hosszútávú gazdasági, társadalmi stratégiák? Segítséget kapnak-e az újraiparosítás, a delokalizáció új nagy trendjeitől, a fejlett országokból Magyarországra áthelyezett ipari tevékenységek szerveződésétől, azoktól, amelyek dinamizmust adhatnak az új városi gazdaságoknak (*Barta et al., 2008*)? Milyen irányban indulnak tovább? Keresnek-e új, immár európai, de a történeti hagyományokra is támaszkodó, talán a szocialista város-ideákhoz képest kevésbé ideologikus, inkább a valóságra, a létező társadalmi igényekre építkező, a valóságba is átültethető, olyan tervekre alapozott fejlesztési koncepciókat, amelyek a helyi, illetve a térségi kooperációt, a széles társadalmi érdekegyeztetésre alapozott együttműködés kialakítását célozzák? Olyanokat, amelyek egy valóban modern, fenntartható városfejlesztési modellt körvonalaznak, s amelyek a gazdasági és a társadalmi problémák komplex kezelésére is képesek.

A könyv fontos kérdése az is, hogy a történeti adottságok és a rendszerváltozás metszetei szerint létrejött-e egy, a hagyományos városfejlődési modelltől eltérő, sajátos új városfejlődési modell? Vagyis egy olyan modell, amely mind a mai napig hordozza az 1950-es évekből fakadó szocialista jegyeket, azokat a speciális tényezőket, amelyeket a „csinált város” jelleg alatt értettem. Illetve érzékelhetők-e a régi történeti gyökértelenség mai hatásai, az eredeti lakóhelyükről valamikor kiszakított, ide irányított népesség még mindig releváns lakóhelyi identitásának a hiánya? A patriarchális beállítottság, az államtól (legújabbban az Európai Uniótól) várt segítségben való reménykedés, az önálló, egyéni, közösségi kezdeményezés gyengesége, a kiszolgáltatottság érzete. Az újtól való félelem az, ami nehezen fogadja be a piaci társadalmi átalakulást, a globalizáció következményeit, és nehezen kezeli a társadalmi rendszerváltozás, köztük az európai integráció következményeit?

Vagy éppen ellenkezőleg: a múlt már szinte eltűnt, a régi társadalmi jellegzetességek átalakultak, erőteljes a régi városokhoz a közeledés, és már csak a régi tudományos munkákban, újságcikkekben, régi konferenciák előadásában, vagy éppen az idősebb lakosság emlékezetében jelennek meg a valamikori szocialista városokra jellemző ismérvek? Hiszen az 1950-es évek óta sok idő telt el, a városfejlődés különböző későbbi periódusai itt is megjelentek, teljesen új társadalmi berendezkedés jött létre, a piaci alapú, modern, többpártrendszerre alapozott kvázi kapitalista társadalom és annak urbanizációs modellje, kifejezve a globális gazdaság, illetve általában a globalizáció kedvező és kedvezőtlen folyamatait, az európai integráció hatásait.

Természetesen nem tudtuk – nem is volt célunk – minden itt felmerült fontos kérdésre kimerítő választ adni, de néhány dolgot feltártunk. A korábbi ismérvek közül azokat néztük meg, amelyekre a társadalomstatisztikai adatok, illetve a mélyinterjúk lehetőséget adtak. Ennek alapján megnéztük, hogy releváns-e még ma is az új településekre hosszú ideig jellemző fiatalos korszerkezet, a magas foglalkoztatottság, vagyis a munkanélküliség hiánya, a fizikai foglalkozásúak jellemzően magas aránya, vagyis a „munkásváros” kategória érvényes-e? Vonzóak-e még ezek a települések, hogyan alakul a népességszám, az emberek inkább elköltöznek-e innen, vagy inkább ide jönnek lakni? Megvizsgáltuk azt is, hogy a mai magyar új iparvárosok miben különböznek, illetve miben hasonlítanak a hagyományos módon fejlődött régi városokhoz képest.

A kötet 4 részből áll. Az általam írt bevezetést követi Uzzoli Annamária történeti előzményeket kifejtő fejezete, valamint Uzzoli Annamária és Baji Péter néhány nyugat-európai új várost összehasonlító, elemző munkája. Ezt követik Baranyai Nóra Dunaújváros, Váradi Zsuzsanna Kazincbarcika, Laki Ildikó Baja, Halász Levente Gyöngyös, valamint térségeik folyamatait bemutató esettanulmányai. Károlyi János városfejlődést megalapozó, különböző dokumentumokat összegző munkáját, az egyes esettanulmányok keretében hasznosítottuk. Csizmady Adrienne tanulmánya a társadalomstatisztikai adatok elemzése alapján hasonlítja össze a 11 új és az általunk kiválasztott 11 régi magyar város fontosabb jellegzetességeit, foglalja össze a hasonlóságokat és a különbségeket. Az összegző fejezetben kerül sor a kiinduló kérdés megválaszolására, mégpedig arra, hogy beszélhetünk-e a valamikori szocialista új városok esetében egy új városfejlődési modellről, olyanról, ami

gyökeresen eltér a régi városok által bejárt úttól, és ezt az utat a történeti adottságok (még mindig) jobban kondicionálják-e, mint a mai tényezők. Egyáltalán: van-e értelme az új város fogalomnak, legalábbis Magyarországon. Azt most még nem lehet tudni, ez a könyv nem arról szól, hogy az új városi népesség ezzel kapcsolatban mit remél, mit szeretne. Pedig ez a remény adja majd meg az igaz válaszokat az új városok jövőjével kapcsolatban. De erre majd csak egy másik kutatás, annak eredményeire alapozott másik kötet keretében térünk vissza.¹⁵

Addig is szeretettel ajánlom ezt a könyvet az új és a régi városok lakóinak, a különböző típusú városok és térségek tervezőinek, az önkormányzatoknak, a területi folyamatok iránt érdeklődő egyetemi diákoknak, a tanítványaimnak is. A vizsgált településeken élőknek, az ott megkérdezett szakembereknek, értelmiségieknek, vállalkozóknak, civil szervezetek képviselőinek külön köszönöm, hogy a rendelkezésünkre álltak, és elmondták a véleményüket, hogy segítették a kutatómunkánkat. Nélkülük ez a kötet soha nem született volna meg, ahogy az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatása nélkül sem, ezt ismét köszönjük. A szerzők, köztük közvetlen kollégáim, fiatal munkatársaim áldozatkész munkáját (Baji Péternek a térképek szerkesztésében, és a különböző adatgyűjtésekben nyújtott segítségét) szintén nagyon köszönöm. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet kiadásban nyújtott támogatása, Horváth Gyula professzor, a könyv lektorának a kézirat továbbfejlesztését segítő szakszerű javaslatai, végül az Art Webber Studio Kft. igényes munkája is ott található eredményeink mögött. Ezt is köszönjük.

Budapest, 2013.

Szirmai Viktória

A könyv szerkesztője, a kutatás vezetője

¹⁵ Ez a könyv nem az utolsó ebben a témában. 2013 és 2016 között – ismét az OTKA támogatásával – az új városok társadalmi polarizációs folyamatait fogjuk elemezni, kelet-közép-európai kontextusban, lengyel és szlovák új városok összehasonlítása keretében. A jelzett következő kötet angol nyelven fog megjelenni.